

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA
VASCA «JULIO DE URQUIJO»

International Journal of Basque Linguistics and Philology

LII: 1-2 (2018)

*Studia Philologica et Diachronica
in honorem Joakin Gorrotxategi*

Vasconica et Aquitanica

Joseba A. Lakarra - Blanca Urgell
(arg. / eds.)

eman ta zabal zazu

Universidad
del País Vasco

Euskal Herriko
Unibertsitatea

Zein erlatiboaren historiaz

On the history of the zein relative

Dorota Krajewska
UPV/EHU

Abstract

The present paper deals with one of the Basque relativization strategies: the zein relative, in which an interrogative pronoun, usually zein ‘which’, heads the subordinate clause. The goal is to analyze its use in the 16th to 19th century texts. I set aside the question of whether it was modeled on the syntax of neighboring Romance languages, and focus instead on the analysis of texts and properties of the construction. First, I describe the occurrences of the construction since the earliest texts to the 19th century, including, apart from printed sources, also private letters. Then, I analyze several grammatical properties of the zein relative: the form of the pronoun, the use or lack of subordinating affix, arguments that tend to be relativized or the complexity of the subordinate clause. I try to show that zein relative was not a «barbarism» or alien element not integrated in the grammar, but rather a construction just like any other (even though it did not spread to all registers), with its specific functions and contexts of use.

Key words: *Basque, relative clauses, diachronic syntax.*

Laburpena

Lan honen helburua XVI-XIX. mendeetako testuetan izenordain galdetzaileekin egiten den erlatiboaren erabilera aztertzea da. Egitura erromantzeetatik mailegatua den ala ez galdera albo batera utzita, bere erabilera eta ezaugarriak interesatzen zaizkit lan honetan. Hasteko, erlatiboak testuetan dituen agerraldiak iruzkintzen ditut, lekukotasun zaharretatik XIX. mendera arte. Testu inprimatuez gain, XVI-XVIII. mendeetako gutun pribatuak ere kontuan hartzen ditut. Bestalde, egituraren ezaugarri batzuk deskribatzen ditut: izenordainaren paradigma, menderagailuaren erabilera, erlatibizatzen diren argumentuak, perpausaren konplexutasuna, etab. Oro har, ondorio nagusia da zein erlatiboa, erregistro guztietara zabaldu ez zen arren, ez zela «barbarismoa», hizkuntzaren parte ez den kalko arrotza, bere toki nahiko zehatza eta funtzio propioak zituen egitura bat baikik.

Hitz-gakoak: *euskara, egitura erlatiboak, sintaxi diakronikoa*

Sarrera¹

Gramatika zaharretan izenordainarekin egiten den erlatiboa arazorik gabe onartzen zen. Esaterako, Larramendik izen osteko egitura gaitzesten bazuen ere, *zein* erlatiboa erabiltzea gomendatzen zuen erlatibo arrunta ezinezkoa denean, hau da, ergatiboa eta absolutiboa ez beste kasu guztiak erlatibizatu nahi direnean, harentzat bi kasu horiek bakarrik *-en* erlatiboan erabil baitaitezke.

xx. mendean, egiturak ez du ospe onik izan gramatikari askoren artean. Azkuek *barbarismo* deitzen du *Diccionario*-n (1969 [1905-1906], s.v. *zein*); *Morfologia*-n (1969 [1923]: 490) «Conjunciones de calco alienígena» izenburupean aipatzen du eta azpimarratzen du *nor*, *zer* eta *zein* euskaraz, hizkuntza erromantzeetan ez bezala, galdetzaila direla beti. Larramendi ere kritikatu du Azkuek, ezin baitu ulertu nolatan hartu duen *zein* erlatiboa euskara jatortzat. Iparraldean antzeko iritziak aurkitzen ditugu: «nous n'hésitons pas à condamner ce charabia» zioen Lafittek (1991 [1944]). Lafon (1999 [1966]) ados dago Lafitterekin eta izenordainik gabeko egiturak (*bait*-bakarrik dutenak) erabiltzea gomendatzen du *zein* erlatibo «astunak» saihesteko. Aurreiritziengatik ziurrenik, egituraren deskribapen gramatikal oso gutxi egin dira. Salbuespen horietako bat Oyharçabal (1987) da: dioenez, hizkuntzalariaren papera gramatika deskribatzea, ez epaitzea.

Askoren ustez (e.g. Haase 1992, Trask 1998), izenordainarekin egiten den erlatiboa hizkuntza erromantzeetatik zabaldu zen. Gaiak ikerketa sakonagoa behar du, halere, prozesu hori hobeto deskribatzeko, eta egituraren sorreran garrantzia zuten euskararen barneko faktoreak zehazteko. Lan honetan albo batera utziko dut *zein* erlatiboaren jatorria, eta testuen azterketan zentratuko naiz. Nire helburua da erlatiboaren erabilera deskribatzea, eta, zehatzago, galdera hauei erantzutea:

- a) Beste hainbat erlatiborekin konparatuta, zer maiztasun zuen *zein* erlatiboak?
- b) Nolako testuetan aurkitzen dugu *zein* erlatiboa, euskal tradizio idatzian hain ugariak diren erlijiozko itzulpenez gain, bestelako genero batzuetan ere?
- c) Zeintzuk ziren egituraren ezaugarri formalak? Bi alderdi interesatzen zaizkit: izenordaina eta bere forma eta menderagailuaren erabilera (baita erabilera eza ere).
- d) Beste hainbat egiturarekin konparatuta, noiz erabiltzen zen? Zeintzuk ziren bere ezaugarri gramatikalak?

Lanaren egitura honakoa da: 2. atalean, *zein* erlatiboa zenbat eta zer-nolako testuetan erabiltzen zen aztertuko dut. Ondoren, 3. atalean, egituraren ezaugarri formalak —izenordainak eta menderagailua— hartuko ditut hizpide, eta, azkenik, ezaugarri gramatikalak. Lanaren azken atalean eztabaidatuko dut aztertutako testuek zer esaten diguten egituraren inguruan: funtsean, saiatuko naiz erakusten *zein* erlatiboa ez zela «barbarismoa», hizkuntzaren parte ez den kalko arrotza, bere toki nahiko zehatza eta funtzio propioak zituen egitura bat baizik, erregistro guztietara zabaldu ez zen arren.

¹ «Monumenta Linguae Vasconum 5: Periodización y cronología (MLV5)» (FFI2016-76032-P) proiektuaren eta Eusko Jaurlaritzako «Historia de la Lengua Vasca y Lingüística Histórico-Comparada» (GIC IT698-13) taldearen egitekoen barnean kokatzen da artikulu hau. Eskerrak eman nahi dizkiet Joseba A. Lakarrari, Javier Ormazabali eta Eneko Zuloagari.

1. Lekukotasunak

Atal honen helburua da *zein* erlatiboaren lekukotasunak aztertzea. Hasteko, egituraren erabilera testu zaharretan deskribatuko dut. Ondoren, xvi. mendetik xix. mendera bitartean *zein* erlatiboaren maiztasuna aztertuko dut. Azkenik, xvi-xviii. mendeetako gutunetan izenordainez osaturiko erlatiboen agerraldiak iruzkinduko ditut.

2.1. Euskara Arkaikoa

Zein erlatiboa testu zaharretan lekukotzen da dagoeneko. *Arrasateko erreket*a-ko perpausa bereziki garrantzitsua da egituraren historiarako:

- (1) Ganboarroc su emaytean / Asi dira, ta onegaz vrten daude beralan / *Oñeztar barruangoac* / [*Çein* erre ez citeçan] (ArrErr)

Mitxelenak (2011 [1959]: 38) honela iruzkintzen du pasartea:

Çein erre ez citeçan. Guerra tradujo «los oñacinos de adentro para no quemarse» (p. 18); Gorostiaga, «los oñacinos refugiados dentro, para no quemarse» (p. 53). Es mejor ver ahí una oración de relativo, introducida por *çein*, que expresa una restricción: «los oñacinos de adentro que (= sólo aquellos que) no se quemaron». Es bien sabido que *erre citeçan* «se quemaron» era entonces completamente normal: cf. *Jagui çidin naguia erra çičan vria* «Leuantóse el perezoso, quemó la villa» (Garibay = RS 294), *Non eguin sidi?* «¿Adónde fue hecho?» (Micoleta), etc.

Mitxelenaren interpretazioaren arazoa da *zein* erlatiboak normalean ez direla murrizgarri (begiratu 4. atala); baina erlatibo ez-murrizgarri gisa ere zailtasunik gabe uler daiteke perpausa. Adibidea interesgarria da testu oso zahar batean agertzen delako —xvi. mendearen amaierako jaso da baina lehenenagoko ahozko tradiziotik dator (xv. mendearen erdialdekoak direla argudiatzen du Zuloagak 2011)— eta mota horretako erlatiboak itzulpenetan eta antzekoetan bakarrik erabiltzen zirelako ustearen kontra doalako. Hala ere, ez da erraza beste interpretazio bat proposatzea. Helburuzko gisa ulertzeak ez dirudi zuzena, *zein* ez delako helburua adierazteko erabiltzen (zeren bai, Kapanagaren adibide honetan bezala: *Bigarrena ahoan, çerren iaungoicoac gorde gagiçan verba deungaetaric*).² Posibilitate bat da moduzko edo ondoriozko perpaustzat hartzea ('de manera que no se quemaron'), (2)-(3) adibideetan bezala. Horrelako perpausak agertzen dira mendebaldeko testuetan:

- (2) P. Zemodutan bear doguz sinistu. R. Ainmodutâ *cein* fedeau bagariciñor ez iustuyzan, ez saluadu leitean. (Kap)
- (3) cerren erria içanic ain banatua, eta daucana ecsagûçaac aimbat montaña, eta ach artean, *ceinda* acudidu ecin leien aimbat bider, cein bear leuqueen Elxeetara (Kap)

² Hurbilena *zein* ezezko partikula da. Ulibarrrik (2015: 218) aztertutako testuetan agertzen da, adibidez: *sein condena gaitéan, sein guero negar eguin deguisun, sein galdu deguin, sein vencidu gaguiyesan...* Ulibarriren arabera, ezezko *ze* gehi **edin* aditzaren forma bat izan daiteke: **ze + din* (< *didin*). Ez dirudi partikula hori *Arrasateko erreket*a-n dagoenik, ez agertzen baita. Ez litzateke ezinezkoa *zein*-ek bere ezezko esanahia galtzea eta helburuzkoa gordetzea, baina agian ez *Arasateko erreket*a bezain goiz (xviii. eta xix. mendeetako testuetan ezezko balioa zuela kontuan harturik).

Arazoa da, adibide horietan, *Arrasateko erreket*a-koan ez bezala, esanahia zehazten duen beste osagarri bat agertzen dela beti (*ain modutan* edo *ain*). Nolanahi ere, posible da *Arrasateko erreket*a-ko egitura eta (2-3)-n duguna lotuta egotea, eta *Erreket*a-koa moduzkoaren eta erlatiboaren artean anbigua izatea.³

Refranes y sentencias-en *zein* erlatiboa ez da ageri. Adibide bat, *non* izenordainarekin egindakoa, Britainiako kantuan dago (4). Etxeparek *zer* izenordainarekin adibide bakarra du (5).

- (4) *Guipuzcoa herrira* / [Non yçango baita beti becela buru / Nobleza guztiaren aniz estimatua] (BretKant)
- (5) Eztut eguyn *gayzquiric* vqheyteco perilic / Ezetare [cerengatic vehar dudau auciric]. (Etx)

Leizarragaren eta Lazarragaren testuetan adibide asko aurkitzen ditugu. Lazarragaren kasuan adibide gehienak *Artzain liburua*-n daude, eta poesietan oso gutxi. Bestalde, *AL*-ko *zein* erlatibo asko bereziak dira. (6)-(10) adibideetan *zein* izenordaina duen perpausaren funtzioa ez da izen bati buruzko informazioa ematea, istorioa aurrreratzea baizik. Adibide batzuetan, (9)-n esaterako, izenordainaren erreferentea ez dago aurreko perpausaren ere, eta, horregatik bakarrik, ezin da erlatiboazko perpausatzat hartu. Oro har, halakoetan *zein* izenordainak pertsona-izenordainaren funtzioa du.

- (6) *Ecusiric*, bada, *Silviagaz*, eocen arçaiac egoala negarrez, citecen espantadu, eta ecin pensadu euen cer al çatean causea, arean da itaundu eyoen artean. Ceñac, manera onetan erançun eusten
- (7) *Doristeoc*, bada, *ecusiric* bacarric gueratu çala, bere *Silvia* baga, acordadu eben aen esque joaten; ceñac, partietaco egoan egunean, *Sirenari* berva oec eguin eusan
- (8) *Silveroc*, au ençun eguian orduan, bere buruari ichi eusan lurrera jausten, ceñagana, *Silvia* joan cidin lasterca, esaten eusala
- (9) Onetan egun bat eta gau bat irago euen, solamente negar baje beste gauçaric eguite ez euela; ceinçuc, bigarren egunean, cerbait jan da loac artu cituan arbole fresco baçuen azpian, nun, loric goçoenagaz eocen orduan, aditu euen cantaetaz etorrela odeietati figura eder bat
- (10) [*Silveroc* eta *Doridoc*], leengo bervaoc ençun eguien orduan, ultra aseguin andia artu euen euren biocetan; ceinçuc, bertati norc bere espiluac eta ezpatac arturic, joan cirean Confusioco Esera

Erabilera horrek hizkuntza erromantzeetan (eta lehenago latinez) ohikoa zen *relatif de liaison* delako testu-kohesioaren baliabidearen antza du. (11) adibideak gaztelaniazko *el cual* izenordainaren erabilera hori erakusten du. Lazarragaren adibideetan bezala, izenordainak ez ditu erlatibo arruntak sortzen: kontaketa aurrera eramaten du (begiratu, adibidez, italierazko erlatiboaren inguruan Giacalone Ramat 2008, eta gaztelaniazkoaren inguruan Pons Rodríguez 2007 edo Barra Jover 2007).

³ Gai horretan ez dut hemen sakonduko, baina, *zein* erlatiboaren jatorria argitzeko, proposa daiteke sor zitekeela lehenagoko egitura bat (*Arrasateko erreket*a-koaren modukoa, agian) erlatibo bezala «berre-rabiliz» eta hizkuntza erromantzeek dutenaren antzeko egitura bat sortuz. Xehetasun gehiagorako begiratu Krajewska (2017).

- (11) Entrando Calisto en vna huerta empos de vn falcon suyo, hallo ay a Melibea, de cuyo amor preso, començole de hablar; de la qual rigurosamente despedido fue para su casa muy angustiado. Y fablo con vn criado suyo llamado Sempronio, *el qual*, después de muchas razones, lo endereço a vna vieja llamada Celestina, en cuya casa tenia el mesmo criado vna enamorada llamada Elicia. *La qual*, viniendo Sempronio a casa de Celestina con el negocio de su amo, tenía otro consigo, llamado Crito, *al qual* escondieron. (*La Celestina*, Barra Jover 2007: 9-10)

Zaila da jakitea euskaraz erabilera hori zabaldua zen ala Lazarragaren bitxikeria bakarrik. Pentsa genezake Lazarragaren inspirazio-iturri izan zitezkeen testuetan (artzain-liburuetan eta Lazarragaren testuarekin lotutako beste testu-genero batzuetan; begiratu Bilbao *et al.* 2010: 3) bazeudela mota horretako egiturak eta *AL*-ren egileak testu horien estiloa imitatu nahian antzeko moduan erabili zuela *zein* erlatiboa. Garai hartako prosa narratibotik hurbilen geratzen den testua Leizarragaren testamentuaren itzulpena da, eta hor itxuraz antzekoak diren egiturak topatzen baiditugu ere, erlatibo arrunt bezala ere uler daitezke, Lazarragaren adibide batzuk ez bezala (12).

- (12) Berze konparatione bat proposa ziezen, zioela, Konparatu da zeruetako resuma, *mustarda bihi* gizon batek harturik bere landan erein duenarekin. *Zein* baita hazi guzietako xipiena, baina handitu denean, berze belharrak baino handiago da

2.2. Egituraren maiztasuna XVI-XIX. mendeetako testuetan

Hizpide dudan egituraren maiztasuna deskribatzeko, XVI. mendetik XIX. mendera arteko 29 testuk osatzen duten corpus bat aztertu dut. Testu oso luzeen kasuan zati bat hartu dut, behean adierazi dudan bezala (testu bakoitzeko adibideetan ematen den laburdura ere zehaztu da):

- a) Araba: Lazarraga (Laz), *Artzain liburua* (Bilbao *et al.*, 2010).
- b) Bizkaia: *Viva Jesus* (VJ, Ulibarri Orueta 2010); Kapanaga (Kap), *Dotrinea*, 1656 (K. Ulibarriren transkripzioa); Arzadun (Arz), *Doktrina kristianeen aplikazioa*, 1731 (KG);⁴ Olaetxea (Olaetx), *Dotrina Kristianea*, 1763 (KG); Mogel (Mg), *Peru Abarka* (1-3. elkarrizketak), 1802/1881 (KG); frai Bartolome (frBart), *Euskal Errijetako olgeeta ta dantzeen neurrizko gatz-ozpinduba*, 1816 (KG).
- c) Gipuzkoa: Otxoa Arin (OA), *Doktrina kristianaren aplikazioa*, 1713 (KG); Ubillos (Ubill), *Kristau berri-ekarlea* (1. atala), 1785 (KG); Gerriko, *Kristau doktrina guztiaren aplikazioaren saiakera* (1-6. atalak), 1805 (KG).
- d) Lapurdi: Matteredra (Mat), *Dotrina Christiana*, 1623 (Krajewska *et al.* 2017); Axular (Ax), *Gero* (1-11. kapituluak), 1643 (KG); Haranburu (Haranb), *Debozino eskuarra*, 1635 (KG); Haraneder (Harand), *Jesu Kristoren ebanjelio saildua* (*San Mateo*), 1740 (KG); Duhalde (Duh), *Meditazioneak gei premia-*

⁴ KG: *Klasikoen Gordailu*-tik hartutako testuak.

tsuenen gainean («Bizitzeko erregela munduan prestuki bizi nahi direnentzat» atala), 1809 (KG).

- e) Zuberoa: Tartas, *Onsa hilzako bidia*, 1666 (KG); Belapeire (Belap), *Katexima labürra*, 1696 (KG); *Oloroeko katixima* (Oloroe), 1706 (M. Padillaren transkribapena); Maister (Mst), *Jesü-Kristen imitazionia* (1. eta 3. liburuak), 1757 (KG); Intxauspe (Intxpe), *Apokalipsia, Iturriagaren Solastaldiak*, 1857 (Pagola et al. 1997b).
- f) Nafarroa Garaia: Beriain (Ber), *Tratazen da nola enzun bear den meza*, 1621 (KG); Elizalde (Elizalde), *Apezendako dotrina kistiana uskaraz*, 1735 (KG); Mikelestorena (Mikelest), *Zerura nai duenak ar dezaken bide erraza*, 1751 (KG); Lizarraga (Lizarg), *Zenbait sanduen biziak asteaz datozinak* (lehenengo 25 saildu), 1793 (KG).
- g) Erronkaribar: Miguel Rosen gutunak (Ros, Bilbao et al. prest.);⁵ Hualde Mayo (Hualde), *San Mateoren Ebanjelioa*, 1855 (Pagola et al. 1997a); *Doctrina Christiaia* (DoktrErr, Pagola et al. 1997a).

De Rijkek (2008: 499-500) hau idatzi zuen *zein* erlatiboaren erabileraz:

As for its presence in classical Basque literature, considering that this consisted largely of translations and adaptations of Romance originals, it is hardly surprising that the Romance relativization strategy was resorted to for rendering the involved relative structures encountered in the originals. What is surprising is that such moderate use was made of this convenient strategy.

Erabilera «moderatua» zehazki zenbatekoa den zehaztea subjektiboa bada ere, nik aztertutako testu askotan hori baino zertxobait altuagoa dela esan daiteke. Corpus osoan *-en* menderagailua duten erlatibo arruntak (izen aurrekoak eta izen ostekoak)⁶ eta *zein* erlatiboak kontuan hartuta, adibideen %24 izenordainekin egindako erlatiboa da. Proporziorik handiena (%35 baino gehiago) testu hauetan aurkitu dut (1. taula): Hualde Mayo, erronkarierazko *Doctrina Christiaia*, Lizarraga, Kapanaga, Haraneder, Lizarraga eta Arzadun. Txikiena, aldiz (%10 baino gutxiago) hauetan: Axular, Duhalde, Mogel, Haranburu, frai Bartolome, Gerriko, Ubillos eta Mikelestorena (azken bi egileek ez dute egitura inoiz erabiltzen aztertutako zatietan).

Egitura oso gutxitan duten testuak bi taldetan bana daitezkeela dirudi: bate-tik, xvii. mendeko Lapurdiko testu batzuk (Axular eta Haranburu), eta, bestalde, xviii. mendearen erditik aurrerako hainbat testu, gehienak Hego Euskal Herrikoak. Ondoko datuak ez dira hemen aztertu, baina *OEH*-ren (s.v. *zein*) arabera, xx. mendean erabilera nabarmen murrizten da.

⁵ Miguel Rosen gutunak hurrengo atalean aztertuko ditut, baina hemen ere sartu ditut xvii. mendeko Erronkaribarreko lekukotasun bakarrak direlako.

⁶ Izen aurrekoa (IA): erlatiboa izenaren ezker duena (*etorri den neska*); izen ostekoa (IO): erlatiboa izenaren eskuin duena (*neska etorri dena*).

1. taula

Izen aurreko (IA), izen osteko (IO) eta *zein* erlatiboen maiztasunak, egileka

Testua	Eremua	Urtea	Guzt.	IA	IO	<i>zein</i>
Lazarraga	ARAB	1565	113	49,6	0,0	50,4
Leizarraga	LAP	1571	302	51,3	18,9	29,8
Ros	ERR	1616	19	15,8	52,6	31,6
Materre	LAP	1617	221	68,8	6,3	24,9
Beriain	NAF	1621	269	59,1	11,9	29,0
Haranburu	LAP	1635	127	86,6	8,7	4,7
Axular	LAP	1643	179	86,6	3,4	10,1
<i>Viva Jesus</i>	BIZ	xvii	25	56,0	12,0	32,0
Kapanaga	BIZ	1656	133	37,6	18,8	43,6
Tartas	ZUB	1666	175	65,7	2,3	32,0
Belapeire	ZUB	1696	202	56,4	10,9	32,7
<i>Oloroeko kat.</i>	ZUB	1706	185	58,4	13,5	28,1
Otxoa Arin	GIP	1713	243	76,1	2,9	21,0
Arzadun	BIZ	1731	34	32,4	29,4	38,2
Elizalde	NAF	1735	30	53,3	3,3	43,3
Haraneder	LAP	1740	157	43,3	14,6	42,0
Mikelestorena	NAF	1751	149	98,7	1,3	0,0
Maister	ZUB	1757	262	48,5	24,8	26,7
Olaetxea	BIZ	1763	94	78,7	3,2	18,1
Ubillos	GIP	1785	226	97,8	2,2	0,0
Lizarraga	NAF	1793	210	32,4	21,4	46,2
Mogel	BIZ	1802	95	69,5	25,3	5,3
Gerriko	GIP	1805	144	97,9	0,7	1,4
Duhalde	LAP	1809	246	88,2	5,3	6,5
Frai Bartolome	BIZ	1816	175	96,0	0,0	4,0
<i>Doctrina Christiaia</i>	ERR	xix	40	17,5	30,0	52,5
Hualde Mayo	ERR	xix	256	16,4	31,6	52,0
Intxauspe	ZUB	1857	194	62,9	7,7	29,4

2.3. XVI-XVIII. mendeetako gutunak

Lekukotasunen azterketa amaitzeko, interesgarri iruditzen zait beste testu-mota bat ere kontuan hartzea: gutunak, eta batez ere gutun pribatuak. Asmo literariorik gabeko testuak direnez, *zein* erlatiboaren erabilerari buruz datu interesgarriak eman ditzakete.

XVI-XVII. mendeetako gutunetan *zein* erlatiboa agertzen zaigu: adibide bat (13) Bertrand Etxauzen eskutitzean (1584, *TAV*: 3.2.8), hiru (14) Simancaseko espioitza gutunetan (1598, Orpustan 2010), eta, xvii. mendera pasaturik, bat (15) J. Peruski-
ren idazki batean (*Contr.*: 5.2.10).

- (13) a. Batez ere arroposturic eztaicit vqvhēn, [çonez pena baitut] (EtxauzGut)
- b. Othoi egiten darauçut çure berri hunen eta ayta amenez ezcribaciaz, [çoin baita gauça desiraçen dudana] (EtxauzGut)

- (14) a. Jauna emen izatu dena da *legat bat* [zoina etorri baita elizek erregeri eman behar dioten diruaren erreko-bratzera] (Simancaseko gutunak)
 b. Jauna: orai puntuan errezebitu dut presentarekin aurkituko duen *karta hori*, [zoina baita ene kusin kapitene Meriteinek bildadua] (Simancaseko gutunak)
 c. *Egun* [zoin baita igandea] gonbidatu ditut sei ingles berririk neon denean lasterrenik sentitzen duenatarik (Simancaseko gutunak)
- (15) ... eta halaber gomendaçen derauçut *Mairatoa* [çeiña baita ene emastea yçanen ere bai secular] (Peruskiren gutunak)

Administrazio-gutunetan ere erabiltzen zen *zein* erlatiboa. 1616-1617ko Erronkaribar eta Zuberoa arteko gutunerian (16) eta 1680ko Urruña eta Hondarribia arteko gutunerian (*Contr.*: 5.2.9, (17)) nahiko ohikoa da. Era horretako testuetan, halere, pentsa daiteke erdarazko esamoldeek, eta testu ofizialen estiloak, oro har, eragina izan zezaketela.

- (16) a. Recebitu dut *çure guthuna*, [çoinetan escribatzen baiterautaçu nola dezir handia duciela guciéc baque eta arcordu hun baten eçartera bi herri hoyen artian] (Etxart)
 b. ioan citezten behar bada *limitoetara, leku contenciozetara eta berce leku orotara* [çoinetara ikoussiren baitucie ioan behar duciela berce depputatu eta commissariequi] (Etxart)
 c. *Çure carta* oguey eta vat garreneco yl onena reçevitu dut oguey eta irur garrean, [çoyntan scribazten didaçu en sustançia nola ezten çure pa-reçera vista uqueteco bortuetan çure lagun diputatu eta gure erregue jaunaren diputatu vagueric] (Ros)
 d. *Çure carta* yl onen lenean scribatua Atarrazen, recevitu nuen vorzgarrean, [çoni verçe respuestaric eçin eman dirot vayçi azquen gutunean erraten niçuna] (Ros)
- (17) a. bisquitartean çenbait ordena urun *gouvernadoreaganiq* etorryco çaicu [çinary escribattu baitiogu] (Urruña-Hondarribia)
 b. Errecibitu dugu placer haundirequin *cuen hil hunen hogoieco lettra*, [cina berantesiriq, orducotz eman baiquindioen lettra bat chaluparen *iabeari*] [cinaren erepousta icatu baitugu hitces] (Urruña-Hondarribia)

Datu gehien 1757an idatzitako eta *Le Dauphin* ontzian zihoazen Lapurdiko gutunek (Lamikiz, Padilla-Moyano & Videgain 2015) ematen dizkigute. Hainbatetan ageri dira *zein* izenordaina duten erlatiboak: guztira 40 bat adibide aurkitu ditut, 24 gutunetan.⁷ Horietako batzuek gutunetako formula erdi-finkoen itxura dute, (18)-ko adibideetan bezala. Rosen eta Etxarten eskutizetan ere badaude antzekoak, (16a) eta (16c). Hala ere, ez dira falta bestelako adibideak ere (19), eta horiek egituraren emankortasunaren frogatzat har daitezke.

⁷ Padilla-Moyanok (2015) ematen dituen datuen arabera, 20 eskuk idatziak izango dira erlatibo horiek, kasu batzuetan pertsona batek gutun bat baino gehiago idatzi baitzuen.

- (18) a. Izatu dugu ohore ikusteko *zuk Monsieur Diharci, bikarioari, iskiribatu izatu diozun letra*, [zeinetan markatzen baitzinioen seigarren aldia zindubela] eta datatuba baitzen goan den abendoaren hamaseian, bai eta gero-
rrek ere errezibitu dugu zure letra (11)
- b. Eskribatzen dauzquitut presenteko bi lerro hauk zuri *ene osasunaren* markatzeko, [zeiña hagitz baita perfeta Jainkoari esker] (28)
- (19) a. Zure orde, *zenbait saratarrek*, [zeinek ikusi baitzaituzte], erran daukute osasun on bat zinduela
- b. Eta orai ere baditut hirur xume xantierean hasiak, eta *handi bat* badut hasi beharra ene kontuko egiteko, [zeinak 18 peza muntatuko baikitu] (27)
- c. Letra hau eskiribatzen darotzut zuri erraiteko errezebitu nuela zure letra *120 liberako letra sanjarekin*, [zeintaz pagatua izan bainaiz] (5)

Gutunetako erlatiboen alderdi interesgarriena erabilera (itxuraz) okerrak dira. Era horretako perpaus gehienetan *zeinetan* forma aurkitzen dugu, inesiboak zentzurik ez duela. Gehienak gutunetako formuletan agertzen dira (21),⁸ baina bestelako esaldi batzuk ere badaude (20). (20a) adibidean, esaterako, absolutiboa eskatzen du perpaus erlatiboan dagoen aditzak, baina izenordaina inesiboan doa. Batzuetan mendeko perpausko izena ez da ezabatzen: esaterako, (21b) adibidean *osasuna* izena ez da beharrezkoa erlatibo arrunt batean. Kasu batzuetan zalantza egin daiteke erlatiboa dugun, perpausak ez baitio erreferentzia egiten perpaus nagusiko izen sintagmari, (20c)-n bezala. Horiez gain, bi gutunetan absolutiboko *zeiña* azaltzen da espero zitekeen kasu-marka duen formaren orde (22). (22a) adibidean, esaterako, izenordainak datiboan joan beharko luke, ez absolutiboan.

- (20) a. Salutatzten zaitut ene bihotz guziaz, eta halaber salutatzten zaituzte aizpa *Nanak*, [zeinetan Miarritzen baita neskato] (15)
- b. Uste nuen orai baiño lehen satisfaktua izanen nintzela, [zeiñetan hamar ezkutu montatzen baitute] (8)
- c. Markatzen darotazu eztuzula Qanigonekin izatu letrarik, bainan egin gintuben, [zeinetan aizpa Nana Miarritzen baitugu neskato Bodrirekin] (38)
- (21) a. Eztut faltatu nahi izatu presenteko okasione hau zuri *ene eta famillaren osasuna* berria zuri aditzerat eman gabe, [zeinetan baita ona Jainkoari esker] (43)
- b. Eskribatzen dauzkitzut bi lerro hauk zuri aditzerat emateko *ene eta zure esposaren osasunaren* berri, [zeiñetan osasuna baitugu zure haurrekin batean] (8)

⁸ Frantsesez erabiltzen ziren antzeko formuletan ere agertzen da erlatiboa. XIX. mendeko adibide hau aipatzen du Padilla-Moyanok (2015): *Mon tres cher frere, je l'onur de vous ecrire se dus mots de lettre pour vous faire savoir l'etat de ma santé, laquel est bonne Dieu merci*. Interesgarria da aipatzea frantsesez ere *lequel* erlatiboak arazoak sortzen zizkiela gutunen egile batzuei: Branca-Rosoff-ek (1990) XX. mendean hasierako soldaduen gutunetako erlatiboa oker duten halako formulak aipatzen ditu: *J'ai reçu ta longue lettre du 28 auquel elle m'a fait grand plaisir*. Ez da harrigarria ikasketa askorik gabeko jendeak *lequel* erlatiboa oso ondo ez menderatzea, erregistro jasoko egitura baita frantsesez (Guiraud 1966, Auger 1995).

- c. *Osasuna* dut Jainkoari esker nere familla guziarekin, [zeinetan desiratzen bainuke zurea hala balitz denbora berean] (22)
  - d. *Osasuna* dut Jainkoari esker, [zeinetan desiratzen bainuke zure hala balitz zure konpainiarekin batean] (33)
  - e. Ohore dugu zuri presenteko hunen igortzeaz, [zeinetan hirurgarren aldia baitugu hau] (24)
  - f. Ene seme maitea, eztut faltatu nai izatu presenteko okasione huntan zuri bi lerro eskribatu gabe eta zuri *ene osasuna* berria gaztiatu gabe, [zeinetan baita ona Jainkoari esker] (35)
  - g. Ene seme maitea, errezebitu dut zure letra, joan den abendoaren 5an egina, [zeinetan plazer eta atsegin izan baitut zure berri onen aditzeaz] (40)
- (22) a. *Joanis* galant ungi erakurtzen eta meza laguntzen ikasirik, eskribatzen hari da, [zeiña letra hau hari sinarazten diot], eta nausia haiñitz kontent du (49)
- b. Harismendyganik errezebitu tutzun zolak *Gana Dargainganik* ziren, [zeiña eman baitiozkat 140 libera] (49)
  - c. Baliatzen naiz presenteko komoitate hunaz zuri satisfazione emateko, zenbat konsolazione eta bozkarioekin kausitzen naizen aditziaz zure osasunaren berriak, [zeiña satisfatu binaute zureganik errezebitu ditudan bortz letrek] (49)
  - d. Errezebitu dugu *zure letra xanja*, 919 liberako bat [zeina plazer handia hartu baitut arribatu denean] (19)

Oro har, beraz, XVIII. mendeko lapurtarrek, idatziz behintzat, *zein* erlatiboa erabiltzen zutela ondoriozta dezakegu. Halere, ikasiaren kutsua du egiturak: inprimatutako testuekin konparaturik, badirudi gutunen egile askok, egituraren berri izan arren, ez zutela oso ondo menderatzen, eta horri egotzi behar zaio *zeinetan* edo *zeina* izenordainak deklinatzen ez diren markak balira bezala hartzea eta inesiboa egokia ez den perpausetan ere sartzea.

Absolutiboa gutxien markatua kasua izanik, agian ez da oso harrigarria forma hori edozein kasu erlatibizatzeke erabiltzea. Inesiboarenak, aldiz, azalpena behar du.

Esan bezala, *zeinetan* hori gutunetako formuletan agertzen da askotan. Ezaguna da hiztunek mota horretako esapide (erdi-)finkoak osorik edo ia osorik ikasten dituztela eta, hortaz, ez dutela nahitaz hutsetik ekoizten behar duten guztietan. Gutun horien azterketan, Padilla-Moyanok (2015) eskutitzez eskutitz errepikatzen diren egitura «aurrefabrikatuen» ugaritasuna azpimarratzen du, eta iradokitzen horrek erakusten duela XVIII. mendeko Lapurdin bazegoela gutunak idazteko ohitura. Erlati-boetako *zeinetan* azaltzeko, formula hauek izan daitezke baliagarriak:

- (23) Izatu dugu ohore ikusteko *zuk Monsieur Diharci, bikarioari, iskiribatu izatu diozun letra*, [zeinetan markatzen baitzinioen seigarren aldia zindubela eta datatuba baitzen goan den abendoaren hamaseian] (Le Dauphin 11)
- (24) Recebitu dut *çure guthuna*, [çoinetan escribatzen baiterautaçu nola dezir handia duciela guciéc baque eta arcordu hun baten çarçtera bi herri hoyen artian] (Etxart-Ros)

- (25) Recebitu dut *çure guthuna* Ustarrotzeco iaun alcalde eta iuratién guthun eta informacionequi, [çoinetan gainan iguorten dirauet respuestu messagier hunequi vorondate handirequi iusticia leyal eguitera ohoygnen contre] (Etxart-Ros)

Adibide horietan *zeinetan* agertzen da, inesiboa erlatibizatzen delako. Posible da *Le Dauphin* ontziko gutunen egile askok antzeko formula batzuk erdizka bakarrik ezagutzea eta, ondorioz, nahastea. Horretaz gain, kontuan hartuta erabilera «oker» horiek ez baitira gutunetako formula finkoetan bakarrik agertzen, gerta zitekeen *zeinetan* duen esamolde bat bere sintaxia oso ondo ulertu gabe ikastea, eta gero izenordaina beste testuinguru batzuetara ere hedatzea, perpaus erlatiboaren markatzaile orokorra bezala berranalizatuta. Erabilera hori gero zabaltzen zen: jendeak jaso dituen gutunetan irakurritakoa errepikatzen zuen idaztean.⁹ Antzeko zerbait gerta zitekeen *zeina* izenordainarekin ere.

Inprimatutako testuetan ez dut antzeko adibiderik aurkitu, eta ez dirudi erabilera horrek arrakasta handirik izan zuenik, baina erlatiboazko egitura berri bihur zitekeen. Inesiboko izenordainari dagokionez, munduko hizkuntzetan ez da guztiz ezohikoa perpaus erlatiboaren markatzaile hasieran inesiboa bakarrik erlatibizatzeke balio zuen izenordaina gramatikalizatzea. Alemanieraren dialekto batzuetan, esaterako, edozein kasu erlatibizatzeke erabiltzen da *wo* ‘non’ (Fleischer 2004). Inesiboko izenordaina forma orokor bezala orokortzea edo hedatzen hastea gerta zitekeen euskaraz ere. Kasu horretan, (20-21)-ko perpausak ez lirakeke akatsak, jakina, ezpada erabilera berri horren adibideak.

Egituraren erabilera bereziekin lotuta, Eibarko udal-ordenantzetako (Zuloaga 2018) erlatiboak ere aipa daitezke (26-28). Literatur-tradizioan aurkitzen dugunetik urruntzen dira horiek ere, eta bai *zein* erlatiboaren, bai *bait-* aurrizkiaren erabilez datu interesgarriak ematen dizkigute. Erlatibo horien berezitasuna *baita* hitzean datza: *bait-* aurrizkia gehi *da* adizkia dirudien arren, elementu fosildua dela esan daiteke, askotan beste aditz batekin agertzen baita perpausuan. Adibidez, (26)-ko *seina baita espada* hartzen badugu, *espada* da perpausuko predikatua eta *baita* horren funtzioak bestelakoa izan behar du. Beharbada, testua idatzi zuenarentzat halakoa zen erlatiboaren egitura: [zeina baita MENDEKO PERPAUSA], non *zeina baita* erlatiboaren markatzaile den. Adibideren batean (28), halere, *baita* aditzaren funtzioa ere badu, baina testuan gutxiago dira halakoak. Adibide horiek iradokitzen dute, *Le Dauphin*-ekoen antzera, *zein* erlatiboa eguneroko hizkeraren parte ez bazen ere, hizkuntza idatzian ez zela erabat ezezaguna.

- (26) Jaunac, en resumidas quantas, onec esan gura dabena da ze est[ei]la izan inor bere atrebiduba da adelantauba elejizera alcateric *personaric* [seina baita espada persona onrrauba, ydalgua, aberaza da erraizac daucasana, da guison abonauba da oficio charric estaucana] (EibarOrd)
- (27) baita ber[e] [gal]du estitian *gueure ama provinciakuan fueruac*, [seina bait[a] [con]beni jacusan gueure libertaderaco da pechupian es egoteco] (EibarOrd)

⁹ Eskutitzak idazten, gehienbat, praktikaren bidez ikasten zen: inguruan zeuden gutunak irakurrita eta horietan aurkitzen ziren formulak baliatuta (Padilla-Moyano 2015).

- (28) Baita bere, justicia-jaunac probinciaco erri gustietacuac bialdu daychela *urte-barrico ylian*, [ceina baita ustarrilian], urte gustietacuan, testimonio originala errico contu municipaletacua Gastelaco conseju errialera (EibarOrd)

2. Egitura: izenordainak eta menderagailua

Testuetako erabilera ikusita, atal honetan eta hurrengoan egituraren hainbat ezau-garri aztertuko ditut.¹⁰ Hemen izenordaina (*zein*, *non*, *noiz*, *nor*...) zein den eta zer forma duen (mugatua ala mugagabea) eta menderagailua (*-en* edo *bait-* daukagun ala ez den markarik agertzen) interesatzen zaizkit. Hainbat aukera lekukotuta daude: garai eta testu gutzietan *zein* izenordaina da gehien aurkitzen duguna, baina hainbat aldaera hartzen ditu eremuaren eta garaiaren arabera, eta, gainera, mendeko perpausa ez da beti berdin markatzen.

2. taula

Erlatiboetan erabiltzen diren izenordainak

Eremua	Guzt.	<i>zein</i>	<i>non</i>	<i>noiz</i>	<i>nor</i>	<i>zer</i>
ARAB	57	78,9	19,3	1,8	0,0 ¹¹	0,0
BIZ	108	95,4	2,8	0,0	0,0	1,9
GIP	53	94,3	5,7	0,0	0,0	0,0
NAF	188	83,5	14,4	0,5	1,1	0,5
LAP	251	97,2	2,8	0,0	0,0	0,0
ZUB	301	97,7	2,3	0,0	0,0	0,0
ERR	160	93,1	5,6	0,0	1,3	0,0

2. taulan ikus daitekeen bezala, gehienetan *zein* izenordainaren formak ditugu erlatiboetan; leku-kasuak erlatibizatzeke *non* ere nahiko arrunta da (29). Askoz urriagoak dira *noiz* (30), *nor* (31) eta *zer* (32). Bereziki harrigarria da *nor* eta batez ere *zer* hain gutxi erabiltzea:¹² hizkuntza erromantzeen eragina hain indartsua bazen, hizkuntza horietan gehien erabiltzen den *que* izenordaina euskaraz ere kopiatzea espero baitzitekeen, baina ez da hala gertatzen.

- (29) a. *arbole fresco baçuen azpian*, [nun, loric goçoenagaz eocen orduan, aditu euen cantaetaz etorrela odeietati figura eder bat] (Laz)
 b. Guipuzcoa *herrira* / [Non yçango baita beti becela buru / Nobleza guztia-
 ren aniz estimatua] (BretKant)
 c. ioan zen *Donapalaiora*, [non baitzen orduan Nafarroako Parlameta]
 (Ax)

¹⁰ Hemendik aurrera 2.2 atalean zehaztutako corpora dut oinarri emaitza kuantitatiboak lortzeko.

¹¹ Taulan *Artzain-liburu*-ko erlatiboak baino ez dira kontuan hartu. Poesietan, hala ere, Lazarragak badu *nor* izenordainarekin egindako perpaus bat, (30a) adibidean eman dena.

¹² Gutxi agertzeaz gain, Keenan eta Comriren (1979) erlatibizazio hierarkiaren eskuin aldea erlatibizatzeke erabiltzen zen *zer* (postposizioak, leku-kasuak eta instrumentala) baina ez absolutiboa edo erlatiboa.

- d. *leku, edo puesto arrigarri bat*, [nun demonio guziak, eta beste kondenatu guziak dauden, eta egongo diraden beti] (OA)
- e. Eta preso eguin ceinec Jesusi, eraman zabein *Caifasen etsiara*, zoin ta baicen pontifice urte cartan, [non ta escribãñac eta zarrac baizauden ssuntaruc] (Hualde)
- (30) a. joan cirean Confusioco Esera, nun eldu cirean irugarren *egunean*, [nox Sirenac eta Silbiac il bear even] (Laz)
- b. Zer heltü zen hen Bazkoaren berrogei eta hamargarren *egünian*, [noiz Ejiptako erresümatik elkhi baitziren]? (Belap)
- c. ta Zerutik ikasirik erran zue *eguna*, [noiz bear zen il] (Lizarg)
- (31) a. Mundua mundu formaduzquero, / oy ez da jaio *semeric* / ene ostein [nor içan dan / au baño guiçon firmeric] (Laz: A11)
- b. *nere Jaun dibinoak*, [nori nik konsagratu nion aurzututik ene birjinida-dea] (Lizarg)
- c. Caur da *ene Seme maitia*, [nortan baitud ene complacimentu guciuac] (Hualde)
- d. Trinitate Saintuco vigarren persona dela *Semia* [norc proceditan vaitu Aitarenganic] (DotrErr)
- e. Jacobec engendratu cion Joseri, *Mariaren esposua*, [nortaric sortu cen Jesus], sobreicenez Cristo (Hualde)
- (32) a. Eztut eguyn *gayzquiric* vqheytco perilic / Ezetare [cerengatic vehar dudan auciric] (Etxep)
- b. Silvero, bada, obato erregidu cegati çan, eseco andreac aguindu eusan Silviari, ceña çan Sirenaren compañian egoana, eugui leguiala utra contu andia Silvero erregietez; [cegaz utra aseguin andia artu eben ala Silveroc nola Silviac], cegati utra on alcarri erexten (Laz: AL)
- c. *Irurgarren gauza*, [zerengatik egon bear baitugu atenzioreki, eta debozioreki] (Ber)
- d. Emaiten deuscula *grazia*, *eta indarra*, [çegaz confesseetan dogun fede christiñauena] (Kap)
- e. Bilatu *fin principala* [cetaraco sortuzan] (Kap)
- f. nola den *gauza* [zergatik egiten duen juramentua] (Elizalde)

Izenordainaren forma bereziei dagokienez, Bizkaian *zein eta/dalta* formak aurkitzen ditugu, eta corpuseko testuen artean adibide gehien Kapanagak ditu (33). Erronkaribarren, aldiz, *non eta* (34) erabiltzen zen. *Non (e)ta* beste erabilera batzuekin Hegoaldean agertzen da noizbehinka XVIII. mendez geroztik (35), baina erlatiboetara Erronkaribarren bakarrik. Forma horiek nabarmentzekoak dira, hizkuntza erromantzeetan ez baitute baliokiderik.

- (33) a. *denociñoau*, [ceinda da erraza, eta prouechu andizcoa] (Kap)
- b. Guero memoriara ecarri ezquero bere *pecatuac*, [ceinda da confessiñoen leelengo parte] (Kap)
- c. *Cinguluac* [ceinegaz, eta lotuten dan guerriti Sacerdotea] eracustê deuscu açoteac (Kap)

- (34) fanen naz ssen antzinetik *Galilean*, [non ta bueltaten daiceid ssuntatra]. (Hualde)
- (35) Ta ni añ eroa, non ta jakiñik infernuko tormentu oietara anima zerkartela, orregatik munduko atsegin laburren ondoren txoratuta nenbillen? (Kardab)

Izenordaina mugagabea (*zein, zeinek, zeinetara...*) edo mugatuan (*zeina, zeinak...* aurrekariarekin numero-komuntaduran) ager daiteke. Ondoko lerroetan bi aukera horien nondik norakoak zehaztuko ditut labur.

Leku kasuekin izenordaina beti da mugagabea, inesiboan salbuespen gutxi batzuk badaude ere (eta gehienak Kardaberazek eta Mendiburuk dituzte):

- (36) Biz aski egungo aipatua zer den meza, *sakrifizio solemne bat*, [zeinean Jesu Kristo ofratzen baita bere Aita Jangoikoai ogiaren ta ardoaren idurien pean sazerdotearen eskus majestade supremoaren honratan] (Lizarg)
- (37) Eldu naiz ya zure begien aurrean ifintzera *erregu mota bat* errazena, [zeñean ez dauka iñork ere zer esan, ezin egingo duela, bere neke, edo bearrakgatik] (Kardab)
- (38) Lenbiziko Doktrinaren *Partea* [zeñean azaltzen dan Kredoa] (Mendib)
- (39) Iakiteko duzu nahi baduzu sarthu Cartagena de ponaten sar zaite erditik eta idukazu ponatko leihorrerat eta guardia egizu baxa bat baita erdian ankra [zoinean ikuziko duzu baxa] (Etxeberri Dorre)

Gainerako kasuekin, aldiz, dialekto eta garaiaren arabera da erabilera. 3. taulan testu batzuetako paradigmatik bildu dira. Bi sistema nagusi aurkitzen ditugu.¹³ Batean, numeroa gorabehera, berbera da izenordaina (Axularrek sistema hori darabil). Bestean, singularra eta plurala bereizten dira. Bereizketa hori bi eratara gauzatzen da: forma mugatuak erabilia (Etxeberri Ziburukoa, Pouvreau) edo mendebaldeko *zein(t)zuk* berrikuntzaren bidez (Lazarraga, Kapanaga). Testu gehienetan, halere, nahastuta agertzen dira hainbat aukera, erlatibizatzen den kasuaren arabera askotan, eta beste hainbatetan ageriko arrazoirik gabe.

¹³ Alberdi Larizgoitia & García García de los Salmones (1998)-en arabera, hiru eredu bereiz daitezke: (1) zaharra, izenordaina mugagabea, (2) XVIII. eta XIX. lapurterazko idazleena, mugatua, leku-kasuetan izan ezik, eta (3) XIX. mendeko bizkaierazko eta gipuzkerazko idazleena, *zein* singularrean eta *zeintzu(e)k* pluralean. Sailkapen horri nabardura batzuk gehitu behar zaizkio, hala nola Lapurdin deklinabide mugatua mugagabearekin batera agertzen dela edota *zein/zeintzuk* bereizketa XIX. mendea baino zaharragoa dela.

3. taula

zein izenordain erlatiboaren paradigmatik XVI-XVII. mendeetako testu batzuetan¹⁴

	Leizarraga		Axular	
	SG	PL	SG	PL
ABS	zein	zein	zein	zein
ERG	zeinek	zeinek	zeinek	zeinek
DAT	zeini	zeinei	zeini	
GEN	zeinen	zeinen		
INS	zeinez	zeine(za)z	zeinetzaz	
SOZ	zeinekin		zeinekin	zeinekin
MOT	zeinagatik	zeinakgatik	zeinengatik	zeinengatik

	Etxeberri Ziburukoa		Pouvreau		Haraneder	
	SG	PL	SG	PL	SG	PL
ABS	zein/-a	zein/-ak	zein/-a	zein/-ak	zein/-a	zein/-ak
ERG	zeinek/-ak	zeinek/-ak	zeinek/-ak	zeinek	zeinek/-ak	zeinek/-ak
DAT	zeini		zeini		zeini/-ari	zeini/-ei
GEN	zeinaren	zeinen	zeinaren	zeinen	zeinaren	zeinen
INS	zeinaz	zeinez	zeintaz	zeine(ta)z	zeinaz/ez/etaz	zeinetaz
SOZ			zeinarekin			
MOT			zeinagatik	zeinakgatik	zeinagatik	

	Berriain		Lazarraga		Kapanaga	
	SG	PL	SG	PL	SG	PL
ABS	zein	zeinek	zeina	zeintzuk	zein	zeinzuk
ERG	zeinek	zeinek	zeinak	zeintzuk	zeinek	zeinzuk
DAT	zeinei		zeinari	zeinai	zeini	
GEN	zeinen	zeinen	zeinaen	zeintzuen	zeinen	zeinzuen
INS	zeine(za)s	zeines	zeinaz			
SOZ			zeinagaz		zeinegaz/ekin ¹⁴	zeinzukaz
MOT						zeinzukgatik

Lapurdikoko testuak direla eta, *OEH*-ren arabera (s.v. *zein*), «por lo que se puede deducir de formas no ambiguas, parece más general el empleo de formas determinadas (singular o plural) en los dialectos más centrales (guipuzcoano y labortano) y formas indeterminadas en los demás dialectos». Leizarragak mugagabea du normalean: *zein*, *zeinek*, *zeini*, *zeinekin*, *zeinen*, *zeinez/zeinezaz*. Baina mugatuaren adibideak ere baditu (40): datiboan (*zeinei*), motibatiboan (*zeinagatik/zeinakgatik*) eta bizidunekin ablatiboan (*zeinaganik*). Axularrek salbuespenik gabe darabil mugagabea. Izenordain mugatua Etxeberri Ziburukoaren eta Pouvreauren lanetan hasten da sistematikoki

¹⁴ Kapanagaren dotrinan behin bakarrik agertzen da *-kin* soziatiboa, eta *zein* erlatiboan hain zuzen: *Graçia, zeinequin parcaetan iacuçan culpa igaroac, eta goardetan gaituçan etorquizunetareà*.

erabiltzen. Pikabearen (1993: 277-279) arabera, absolutiboa bakarrik kontuan hartuta, XVIII. eta XIX. mendeetan forma mugatua baino ez da agertzen testuetan. Hala ere, mugagabea (Pikabeak dioenaren kontra) ere agertzen da noizean behin absolutiboan, ergatiboan eta datiboan. Genitiboan mugatua dugu. Instrumentalean ere mugatua nagusitzen da, baina zalantza gehiagorekin.

- (40) a. Itsasoko бага dorpeak, bere bilenez hagin egiten dutela, *izar errebelatuak*, [zeinei aprestatua baitaie tenebretako ilhumhea eternalki]
 b. othoitz egiten drauagu barkatu nahi drauzkiguan *gure faltak*, [zeinakgatik hire iujemendura zordun baikara]
 c. Eta othoitz zegion *gizon hark*, [zeinaganik ilki izan baitziraden deabruak], harekin lizen

Oro har, Axularren sistema txukuna salbuespena da. Nafarroan, Beriain bakarrik aztertu dut eta Axularrengandik hurbil badago ere, batzuetan absolutiboan numeroa bereizten du: *zein* singularrean eta *zeinek* pluralean (bi adibidetan behintzat):

- (41) noiz jaizi baizen zerutik Aingeru bat ematera, berria ain ditzosoa, eta ona *Arzaiei*, [zeñek baizeuden irazarririk, beren ardien begirazen]
 (42) Eliza erraten dudanean nai dut erran diradela *Kristioak*, [zeñek baitirade junto, eta konforme sinestatzean fedesko gauzak]

Araban, dauzkagun adibide gutxien arabera, mugatua erabiltzen zen: singularrean *zeina* (43) eta pluralean *zeintzuk* (44). Betolazak *zeyna* eta *ceinzuc* formak ditu. Landucciren hiztegian *cual con articulo* sarrera *ceyna* formarekin itzuli zen. Lazarragak ere mugatua zerabilen (beti, inesiboko *ceñetan* izan ezik). *Artzain liburua*-n honako hauek aurkitzen ditugu: *ceñal/ceñçuk*, *ceñacl/ceñçuk*, *ceñaril/ceñai*, *ceñaen/ceynçuen*, *ceñagaz*.

- (43) a. Eta *Iesu-Kristogan bere Seme unijenito geure Iaunagan*, [zeina izan zan konzebidua Espiritu Santuen obraz] (Bet)
 b. Silviac, bere joateagaz, niri bacarric ichiric emun deustan *pena*; [ceña dan ayn andia, ece uste dot, iraungo baleu denpora ascotan, liçateala parte niri eriocea laster emayteco] (Laz)
 c. saludadu cituan eta escatu cidin *arpa bat*, [ceña utra dulcero jaiten asi çan] (Laz)
 (44) a. *Lelengo bostak* dira nezesidadekoak, edo errezibidurik, edo deseaturik [zeintzuk bagarik ezin iñor salbadu leitekean, hetxietan badituz menos-prezioagaiti]. (Bet)
 b. Onetan eocela, aditu euen etocela *jente asco* deadarrez, [ceynçuen erditan etocen Sirena ta Silvia] (Laz)

Bizkaian mugagabearen deklinatzen zen izenordaina singularrean, baina izenordainak modifikatzen duen izenarekin egiten du numero-komunztadura, *zeintzuk* plurala erabiliz (45).

- (45) a. Dagoz lurrean barruan, *lau leko* [zeinzuei bean dagozalako deresten infernuak] (ZubDot)
 b. libretan garealaco peligru ascotarean ta tentacinoe *gueure arerioenetaric*, [ceinzuc direan Mundue, Demoninoa ta Araguie] (VJ)

4. taula

Menderagailuak *zein* erlatiboetan (ehunekotan)

Eremua	Guzt.	<i>bait-</i>	<i>-en</i>	Iragana	Zero
ARAB	56	0,0	10,7	85,7	3,6
BIZ	108	0,0	58,3	26,9	14,8
GIP	53	0,0	71,7	17,0	11,3
NAF	188	48,9	7,4	37,8	5,9
ERR	152	48,7	3,3	30,9	17,1
LAP	248	99,6	0,0	0,0	0,4
ZUB	300	98,7	1,3	0,0	0,0

5. taula

Menderagailuak *zein* erlatiboetan (ehunekotan),
markarik gabeko adibideen maiztasunaren arabera ordenatuta

Testua	Guzt.	<i>bait-</i>	<i>-en</i>	Iragana	Zero
Ros	6	50,0	0,0	0,0	50,0
Kapanaga	58	0,0	43,1	31,0	25,9
Hualde Mayo	125	40,0	4,0	37,6	18,4
Elizalde	13	46,2	30,8	7,7	15,4
Otxoa Arin	51	0,0	72,5	15,7	11,8
Arzadun	13	0,0	61,5	30,8	7,7
Beriain	78	93,6	0,0	0,0	6,4
Lizarraga	97	13,4	10,3	72,2	4,1
Lazarraga	56	0,0	10,7	85,7	3,6
Materre	55	98,2	0,0	0,0	1,8
Mogel	5	0,0	100,0	0,0	0,0
<i>Viva Jesus</i>	8	0,0	87,5	12,5	0,0
Olaetxea	17	0,0	76,5	23,5	0,0
Frai Bartolome	7	0,0	71,4	28,6	0,0
Gerriko	2	0,0	50,0	50,0	0,0
Belapeire	65	96,9	3,1	0,0	0,0
Maister	70	97,1	2,9	0,0	0,0
Intxauspe	57	100,0	0,0	0,0	0,0
Duhalde	15	100,0	0,0	0,0	0,0
<i>Doctrina Christiaia</i>	21	100,0	0,0	0,0	0,0
<i>Oloroeko kat.</i>	52	100,0	0,0	0,0	0,0
Leizarraga	88	100,0	0,0	0,0	0,0
Haraneder	66	100,0	0,0	0,0	0,0
Haranburu	6	100,0	0,0	0,0	0,0
Tartas	56	100,0	0,0	0,0	0,0
Axular	18	100,0	0,0	0,0	0,0

Aditzak daraman menderagailua dela eta, hiru aukera ditugu: *-en*, *bait-* eta zero. Iraganeko adizkiak arazotsuak dira *bait-* erabiltzen ez den eremuetan, zero bezala edo

-en balute bezala hartu baitaitezke. Bizkaian, Araban eta Gipuzkoan *-en* nagusitzen da dudarik gabe (4. taula), baina inolako markarik gabeko adibideak ere badaude, batez ere Bizkaian eta Gipuzkoan (%15 eta %11, hurrenez hurren). Zero gehien testu hauetan aurkitzen dugu (5. taula): Kapanaga (%26), Hualde Mayo (%18), Elizalde (%15), Lizarraga (%15) eta Otxoa Arin (%12). Iraganeko formak zero bezala hartuz gero, asko igotzen dira zenbaki horiek. Lazarragaren *Artzain liburua* hartuta, esaterako, *-en* marka adibideen %10,7tan agertzen da zalantzarik gabe, adibide gehienek iraganeko adizkia baitute. Kapanagaren dotrinan ere markarik gabekoak eta iraganekoak baturik, adibideen erdian gutxi gorabehera bakarrik dugu menderagailua. Nafarroan eta Erronkaribarren, *bait-* gehien agertzen bada ere, *-en* duten adibideak edo inolako markarik gabekoak ere lekukotzen dira. Lapurteraz eta zubereraz *bait-* da ia aukera bakarra. XIX. mendetik aurrera oso gutxi dira markarik gabeko adibideak (Hualde Mayo kenduta).

3. Ezaugarri gramatikal batzuk

Aurreko atalean ikusi dugu *zein* erlatiboak hainbat forma izan ditzakeela, testuaren eta garaiaren arabera. Hemen erantzun nahi dudan galdera da zeintzuk ziren egituraren ezaugarri gramatikalak, izen aurreko eta izen osteko erlatiboekin konparatuta. Gai hauek aztertuko ditut: erlatibizatzen diren argumentuak, murrizgarri/ez-murrizgarri bereizketa, ardatza biziduna/bizigabea den eta mendeko perpausaren konplexutasuna. Helburua da erakustea *zein* erlatiboa ez zela ausaz erabiltzen, gehienbat baldintza jakin batzuetan baizik. Beste era batera esanda, erlatibo-mota horrek bere funtzio propioak zituen eta gainerako erlatiboetatik bereizten zen.

Egiturak onartzen zituen argumentuekin hasita, IAko eta IOko erlatiboekin konparatuta, *zein* erlatiboak murriztapen gutxiago du: genitiboa, datiboa, sozietiboa eta beste postposizio batzuk arazorik gabe erlatibiza daitezke egitura horren bidez:

(46) ergatiboa (A):

Eta, ala, egun baten, *bere ugaçabari* licencia escatu jacan bere errira joateco, [ceñac ultra damu andia artu eben Silveroen joateaz] (Laz)

(47) absolutiboa (S):

Cer eguiten du gure baithan *hirurgarren sagaramenduac*, [cein baita gorputz saildua]? (Mat)

(48) absolutiboa (O):

igo eben *bere ugaçabaren aposentura*, [ceña idoro eben isiric] (Laz)

(49) genitiboa:

Eta adoratzen zuten hura *lurreko habitant guziek*, [zeinen izenak ezpaitirade eskribatuak] (LeizTest)

(50) datiboa:

topadu çan *arçai bigaz*, [ceñai Silviac itaundu eusten nora lloacen] (Laz)

(51) instrumentala:

Bekatu hura [ceinetçaz cutsaturic sortcen baicara, Adam gure lehenbico aitaren becatua dela causa] (Mat)

- (52) soziatiboa:
Da geure Aita Adanengandik heredatu genduan *pekatua*, [zeñarekin jaiotzen geraden guztiok mundura] (Olaetx)
- (53) motibatiboa:
Huna, ni naiz zuek galdez zaudetena: zer da *kausa* [zeinagatik hemen baitzaretete]? (Leiz)
- (54) leku kasuak (L):
- inesiboa: hetaric *çazpi* principalenac hautatu ditut, baitira *çazpi aldiac* [ceñetan gure salbatçailleac bere odol preciatua issuri baitçuen bere pasioneco egunean] (Mat)
  - destinatiboa: Bilatu *fin principala* [cetaraco sortuzan] (Kap)
  - adlatiboa: Zegaiti, eze dira prinzipaleenac, eta beste virtuteen *sustraiac*, [ceinetaric, eta ernetan direan] (Kap)

Argumentu batzuk gainerako erlatibo motetan ez dira onartzen edo baldintza berezi batzuk betetzen direnean bakarrik onartzen dira. Instrumentalarekin, soziatiboarekin, motibatiboarekin eta genitiboarekin egindako erlatiboen %90ek baino gehiagok izenordain galdetzailea du (6. taula), eta datiboaren kasuan, %55ek. Beste muturrean objektuak ditugu, objektuarekin egindako erlatiboen %5,4 bakarrik da *zein* erlatiboa. Subjektu iragangaitzen kasuan, %19,4 da. Ondoren leku kasuak, ergatiboa eta datiboa datoz (%37 eta %55 artean). Testuen eta eremuen arteko aldeak ez dira nabarmentzekoak.

6. taula

Erlatibizatzen den argumentua: *zein*, IOko eta IAko erlatiboak
(ehunekotan; O – objektua, S – subjektu iragangaitza, L – leku-kasuak, A – ergatiboa)

Arg.	Guzt.	IA	IO	Zein
O	1.600	83,5	11,1	5,4
S	1.588	65,6	15,0	19,4
L	398	61,3	1,0	37,7
A	599	36,1	20,2	43,7
DAT	139	43,2	1,4	55,4
INS	59	8,5	0,0	91,5
SOZ	38	2,6	0,0	97,4
GEN	79	0,0	0,0	100,0
MOT	8	0,0	0,0	100,0

Argumentu batzuk, beraz, beti edo ia beti erlatibizatzen dira *zein* erlatiboaren bidez, bestelako egituretan ezinezkoak baitira. Bestalde, absolutiboa, eta batez ere objektuak, gehienetan IAkoetan edo IOkoetan aurkitzen ditugu, eta noizean behin bakarrik izenordainez eratutako egituran. 7. taulak erakusten du *zein* erlatiboen artean subjektuak eta leku-kasuak erlatibizatzen direla gehien, eta, bestalde, *zein* erlatiboen %8tan bakarrik erlatibizatzen dela objektua.

7. taula

Zein, IOko eta IAko egituretan erlatibizatzen den argumentua (ehunekotan)

Egitura	Guzt.	O	S	A	L	INS	GEN	DAT	SOZ	MOT
IA	2.904	46,0	35,9	7,4	8,4	0,2	0,0	2,1	0,0	0,0
IO	559	32,2	44,0	22,7	0,7	0,0	0,0	0,4	0,0	0,0
<i>Zein</i>	1.119	7,8	27,6	23,1	18,2	4,8	7,1	7,1	3,4	0,8

Semantikari dagokionez, erlatiboak murrizgarriak edo ez-murrizgarriak izan daitezke. Murrizgarrietan, perpaus erlatiboak ardatzaren erreferentzia murrizten du: *al-kandora urdina duen gizona* perpausean erlatiboak zehazten du zein pertsonari hitz egiten den. Ez-murrizgarrietan erlatiboko perpausak informazio gehigarria edo azalpena ematen du, esaldi osoa ulertzeko beharrezkoa ez dena. IAko eta IOko erlatiboak normalean murrizgarriak izaten dira, baina *zein* erlatiboen %80 gutxi gorabehera ez-murrizgarria da (8. taula).¹⁵ Hala ere, murrizgarriak ere posible dira:

- (55) Ea secretoan egoan *gauça graberenbat* iragarri dabeenz, [ceinda eucan obli-gaçiñoa secretoâ eduguiteco] (Kap)
- (56) a. Sorguinac dira *iende thailu batçuc* [*ceiñec* (diotenez) arnegatcen baitute bere eguiazco Iaincoaz, fedez, leguez, errecibitu duten bathayoaz, aita-amaz eta Eliçaco gauça guztiez, eta guero hartcen dute bere iaun eta nabussi deabrua, adoratcen dute, cerbitçatcen dute] (Mat)
- b. *Berthüte bat*, [*zoinzaz* maithatzen baitügü gaiza ooren gaintek, beraren amorekatik; eta gure kristi lagüna gihaur bezala Jinkoa gatik] (Belap)

8. taula

Murrizgarritasuna: IAko, IOko eta *zein* erlatiboak

Egitura	Guzt.	Murr.	Ez-murr.
IA	2.099	97,7	23,0
IO	501	74,9	25,1
<i>Zein</i>	410	18,3	81,7

9. taula

Ardatzaren animazitatearen eragina

Egitura	Guzt.	Bizidun	Ez-bizidun
IA	500	17,8	82,2
IO	500	37,2	62,8
<i>Zein</i>	501	42,7	57,3

¹⁵ *Zein* erlatiboen kasuan lagin bat baino ez da kontuan hartu (ausaz aukeratutako 410 adibide).

Perpaus erlatiboaren semantikaz gain, ardatzarenak ere eragiten dio egituraren aukerari. *Zein* erlatiboetan ardatzen %40 bizidunak (gizaki¹⁶ eta animaliak) dira nik aztertutako testuetan, IAko erlatiboetan baino askoz maizago (9. taula). Oro har, erlatibizatzen den argumentuaren eta animazitatearen arteko lotura dago. Perpaus sinpleetan objektuak ez-bizidunak izaten dira, baina ergatiboko subjektuak normalean bizidunak, eta gauza bera gertatzen da perpaus erlatiboetan: objektua erlatibizatzen denean, ardatza ez-biziduna izaten da (IA, IO eta *zein* guztien %90, (57)), baina ergati-boa erlatibizatzen denean, gehienetan biziduna (58). Beraz, *zein* erlatiboan bi emaitza horiek lotuta daude: objektu-erlatibo gutxi egotea eta ardatz asko bizidunak izatea.¹⁷

(57) [nic egungo egunean çure contra eguin ditudan] *becatuac* (Mat)

(58) Eta ihardesten zuela *Iudasek*, [zeinek hura traditzen baitzuen], erran zezan, Majistrua, ni naiz? (Leiz)

11. taula

Zein erlatiboaren luzera, IA/IOko erlatiboekin konparatuta (*zein* erlatiboaren 10 adibide baino gehiago duten testuetan). Egitura bakoitzeko batez besteko hitz kopurua eman da. Bi egitura konparatu ahal izateko, *zein* erlatiboaren izenordaina ez da aintzat hartu

Testua	<i>Zein</i>	IA/IO
Axular	8,3	3,4
Otxoa Arin	6,5	4,2
Tartas	6,4	3,8
Lizarraga	6,4	2,8
Leizarraga	6,3	3,6
<i>Oloroeko kat.</i>	6,1	3,6
Beriain	6,1	3,4
Maister	6,1	3,5
Kapanaga	5,9	3,4
Haraneder	5,8	3,4
Intxauspe	5,5	3,3
Hualde Mayo	5,3	3,4
Arzadun	4,9	3,1
Lazarraga	4,9	3,1
Olaetxea	4,7	3,5

Perpaus erlatiboaren konplexutasuna aztertzeko hitz-kopurua erabili dut neurri gisa. Batez beste 6,0 hitz dituzte *zein* erlatiboek (izenordaina kontatu gabe)¹⁸ eta IA/IOko erlatiboak baino luzeagoak dira (3,7 hitz bakarrik dituzte horiek). Egilez egile

¹⁶ Euskararen corpus historikoaren berezitasunak kontuan hartuta, «Jainkoa» edo «aingerua» bezalako izenak ere animatutzat hartu ditut.

¹⁷ Fox & Thompson-ek (1990) antzeko zerbait aurkitu zuten ingelesezko erlatiboetan: ardatza ez denean biziduna, objektua erlatibizatzen da maizenik. Emaitza hori eta beste hainbat diskurtsoaren antolakuntzarekin lotzen dituzte. Ikusi beharko litzateke euskarazko erlatiboetan ere antzeko azalpenik proposa daitekeen.

¹⁸ Lagin bat (473 adibide) aztertu da.

begiratuta (11. taula), datuak koherente dira: hamar adibide baino gehiago duten testuetan 4,7 eta 8,3 hitzen artean geratzen da *zein* erlatiboen batez besteko luzera, eta testu guztietan izenordaina dutenak luzeagoak dira IA/IOkoak baino. IA/IOko erlatiboen erdiak bi edo hiru hitz ditu; zenbatekoa igo ahala, mota horietakoak gutxiago erabiltzen dira. Aldiz, *zein* erlatiboak luzera guztiakin (hitz batekoak kenduta, oro har gutxi baitira) aurkitzen ditugu, baita perpaus luzeekin ere. *Zein* erlatibo guztien %26ak zortzi hitz baino gehiago du, baina IA/IOko erlatiboen %4k baino ez.

4. Ondorioak

Zein erlatiboa lehen testuetatik dago lekukotuta. Bi aldaketa bakarrik atzeman daitezke testuetan. Batetik, menderagailuaren erabilera sendotzen da: mendebaldeko lehen testuetan nahiko ohikoa da *-en* atzizkia aditzean ez agertzea, baina gutxi agertzen dira halako adibideak geroko testuetan. Horrek iradokitzen du, mendebaldean behintzat, XVI-XVII. mendeetan egitura berria zela oraindik, eta ez zegoela oso ondo integratuta mendeko perpausen sisteman. Beste aldaketa bat Lapurdiko izenordainaren formari dagokio: *zeina* mugatua XVI. mendean agertzen da dagoeneko, baina hasieran paradigma mugagabearekin batera erabiltzen da.

Egituraren maiztasunari dagokionez, corpusaren azterketak berretsi zuen *zein* erlatiboaren erabilera oso zabaldua zelako ustea. Izen aurreko, izen osteko eta *zein* erlatiboak kontuan hartuta, testu gehienetan izenordainez osaturikoa adibideen %20 baino gehiago da. Salbuespenak oso gutxi dira (Axularrek, kasu, oso gutxi erabili zuen), eta gehienak XVIII. mendearen erditik aurrera gertatzen dira. Badirudi hizkuntzaren gaineko kontzientziaren sendotzeak hizkuntza erromantzeetatik (ustez) mailegatutako egitura hori baztertzea eragin zuela. Antzeko zerbait, eta gutxi gorabehera momentu berean, gertatu zen izen osteko erlatiboekin: XVIII. mendearen bigarren erdian hasten dira desagertzen testuetatik, Ipar Euskal Herrian izan ezik (Krajewska 2016). Interesgarria da Larramendiren papera bilakabide horietan. Izen osteko erlatiboak arbuiatu arren, *zein* erlatiboa onesten zuen, baina, dirudienez, egitura hori euskara «jatorra» ez zelako ideia zabaldua edo zabaltzen hasia zen.

Erlatibo hori erlijiozkoak normalean diren itzulpenetan eta moldaketetan agertzen da gehien, edo, orokorrago, erromantzeen ereduari hertsiki jarraitzen zieten testuetan (erlijioaren eremutik kanpo, administrazio-testuetan edo Lazarragaren *Artzain-liburua*-n). Aldiz, ez dira agertzen *Refranes y sentencias*-en; Etxeparek adibide bakarra du eta, gainera, *zer* izenordainarekin. Salbuespenak ere baditugu: lekukotasun zaharren artean, *Arrasateko erreketeta*-ko adibidea eta XVI. mendeko gutunetako adibideak dira garrantzitsuenak.

Arrasateko erreketeta-ko adibideari dagokionez, erlatibotzat hartzen badugu, iradoki dezake *zein* erlatiboa oso goiz hasi zela erabiltzen. Halere, moduzkoaren eta erlatiboaren arteko egitura anbiguo bezala ere uler daiteke.

Gutunei dagokionez, XVI. mendeko adibideen egileak nahiko jantziak zirela argudia daiteke, eta horregatik agian beste hizkuntza batetik kopiatu zutela egitura hori. Ez da ezinezkoa, hala ere, *zein* erlatiboa besterik gabe beren gramatikaren parte izatea. XVIII. mendeko *Le Dauphin* ontziko gutunek zalantza gutxiago uzten dute. Erlatiboa maiz agertzen bada ere (izen osteko erlatiboa baino askoz maizago, esaterako), gutun askotan perpausa ez da inprimatutako testuetan bezala eraikitzen: *zeinetan*

edo, gutxiagotan, *zeina* formak erabiltzen dira deklinatzen ez den marka bezala, erlatibizatzen den kasua gorabehera. Nire ustez, horrek esan nahi du justu-justu eskolatua den jende horrek bazeukala egituraren berri, baina ziurrenik ez zuela eguneroko hizkeran erabiltzen, erregistro jasoagoa eskatzen zuten egoeretan baizik. Egoera horietako bat izan zitekeen gutun bat idaztea, eta horren barruan hasierako eta amaierako kortesiazko formulak ziratekeen testuinguru egokia egitura ikasiak idazteko. Hain zuzen ere, idazlez idazle errepikatzen ziren esamolde erdi-finkoetan aurkitzen ditugu *zein* erlatibo asko, gehienak ez badira.

Testu-mota ezberdina izanik ere, antzeko fenomenoak aurkitzen dugu Eibarko udal-ordenantzeta adibideetan: *zein* erlatiboak agertzen zaizkigu hor, eta horien berezitasuna da *zeina baita* hitz-segidak menderagailuaren funtzioa betetzea. Hortaz, testua idatzi zuenak, *Le Dauphin*-eko gutunen idazleen antzera, erlatibo-mota hori erregistro jasoarekin lotzen zuen eta horregatik erabili nahi zuen (nahiz eta, bistan denez, ondo menderatu ez).

Oro har, beraz, erabilera berezi horiek —gutunetakoek eta udal-ordenantzeta-koek— erakusten dute izenordainarekin eraikitako erlatiboa erabilera apalagoetan sartzen hasia zela. Hala ere, ez dirudi prozesu horrek ahozko hizkera ez-formalean sartzeraino jarraitu zuenik. XIX. mendean bere erabilera testu inprimatuetan ere jaitzen hasi zen, eta XX. ean ia erabat desagertu zen.

Egitura *zein* testuingurutan erabiltzen zen ere aztertu dut. Gainerako egiturek baino murriztapen gutxiago du *zein* erlatiboak eta edozein kasu edo postposizio erlatibiza dezake, maizenik subjektuak edo leku-kasuak agertzen badira ere. Halere, objektua erlatibizatzen denean, gutxitan aukeratzen da egitura hori. Ardatzaren izae-rak —biziduna ala ez-biziduna izateak— ere eragina du: biziduna denean, erlatiboa izenaren eskuin jartzen duten egiturak erabiltzeko joera erakusten dute testuek. Azkenik, *zein* erlatiboak luzeagoak izaten dira izen aurreko eta izen osteko erlatiboak baino. *Zein* erlatiboa, beraz, izen aurreko erlatiboaz besteko egitura guztien antzera, testuinguru markatuetan erabiltzen zen.

Oro har, esan dezakegu *zein* erlatiboaren erabilera koherentea dela egituraren ezaugarriekin eta hizkuntzaren funtzionamenduarekin. Adibidez, kasu guztiak onartzen dira izenordaineen kasu hori markatzen delako, eta horrek laguntzen du erlatiboa prozesatzen. Erlatibozko perpausa luzeagoa izan daiteke, ulermena eragotzi gabe, perpausa ez delako txertatua eta normalean esaldiaren amaieran doalako. Objektuak gutxiago agertzea eta ardatzak bizidunak maiz izatea, aldiz, joera unibertsal batekin lot daiteke (agenteak bizidunak izaten dira eta pazienteak ez-bizidunak).

Azkenik, galdera bat egin dezakegu: zer zen zehazki *zein* erlatiboa, askok pentsatu zuten moduan, «barbarismo» bat edo kalko sintaktiko arrotza, ala, nahiz eta erregistro guztietara ez zen zabaldu, gramatikaren parte bat, beste edozein egitura bezalako? Erantzuteko baliagarria izan daiteke Backus *et al.*-ek (2011) proposatzen duten bereizketa. Hizkuntzen arteko ukipenak eragindako aldaketak hiru multzotan sailkatzen dituzte (hizkuntzaren barneko aldaketak deskribatzeko ere balio du). Batetik, momentuko aldaketak ditugu: hiztunek etengabe sortzen dituzten erabilera berriak, idiosinkrasikoak dira eta normalean agertu bezala desagertzen dira, hizkuntzan inolako efekturik izan gabe. Baina, batzuetan berrikuntza horiek zabaltzen hasten dira eta orduan aldaketa emergentea dugu, oraindik hizkuntzaren gramatika guztiz integratu gabekoa. Azken fasea, amaitutako aldaketak dira.

Horietako zein zen, beraz, *zein* erlatiboa? «Barbarismoa» momentuko aldaketan kontzeptuarekin berdintzen badugu, argi dago hurrengo faseren batean zegoela erlatibo hori, bilakabidearen azken punturaino iritsi ez bazen ere. Horren aldeko argumentua testuz testu errepikatzen diren egituraren ezaugarriak dira. Oro har, ikusi dugun moduan, *zein* erlatiboak, testuinguru askotan izen aurreko eta izen osteko egiturekin lehiatzen bazen ere, bere funtzio propioak ere bazituen.

Erreferentziak

- Alberdi Larizgoitia, X. & J. García García de los Salmones, 1998, «*Zein (...) bait-/n* erlatiboa: Literatura-tradizioa», *FLV* 78, 235-266.
- Auger, J., 1995, «On the history of relative clauses in French and some of its dialects», in H. Andersen (ed.), *Historical linguistics, 1993: Selected papers from the 11th International Conference on Historical Linguistics*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 19-32.
- Azkue, R. M., 1969 [1905-1906], *Diccionario vasco-español-francés*. Bilbo: La Gran Enciclopedia Vasca.
- , 1969 [1923], *Morfología Vasca*. Bilbo: La Gran Enciclopedia Vasca.
- Backus, A., A. S. Doğruöz & B. Heine, 2011, «Salient stages in contact-induced grammatical change: Evidence from synchronic vs. diachronic contact situations», *Language Sciences* 33: 5, 738-752.
- Barra Jover, M., 2007, «Cambios en la arquitectura de la prosa española y romance: sintaxis y cohesión discursiva por correferencia nominal», *Revista de Filología Española* 87: 1, 7-43.
- Bilbao, G., R. Gómez, J. Lakarra, J. Manterola, C. Mounole & B. Urgell, 2010 [c. 1602], *Lazarraga eskuizkribua: edizioa eta azterketa (1.0)*. Vitoria-Gasteiz: UPV/EHU.
- , prestatzen, *Gabriel Echart zuberotarraren eta Miguel Ros erronkariarraren arteko gutun-eria (1615-1617)*.
- Fleischer, J., 2004, «A typology of relative clauses in German dialects», in B. Kortmann (arg.), *Dialectology meets typology: Dialect grammar from a cross-linguistic perspective*. Berlin: Mouton de Gruyter, 211-243.
- Fox, B. A. & S. A. Thompson, 1990, «A discourse explanation of the grammar of relative clauses in English conversation», *Language* 66: 2, 297-316.
- Giacalone Ramat, A., 2008, «Persistence and renewal in the relative pronoun paradigm: the case of Italian», *Folia Linguistica Historica* 25: 1-2, 115-138.
- Guiraud, P., 1966, «Le système du relatif en français populaire», *Langages* 3, 40-48.
- Haase, M., 1992, *Sprachkontakt und Sprachwandel im Baskenland: die Einflüsse des Gaskognischen und Französischen auf das Baskische*. Hamburg: Helmut Buske.
- Keenan, E. L. & B. Comrie, 1977, «Noun phrase accessibility and universal grammar», *Linguistic Inquiry* 8: 1, 63-99.
- Krajewska, D., 2016, «Euskarazko erlatiboen diakroniaz: testu zaharren azterketa», *FLV* 122, 223-248.
- , 2017, *Euskararen sintaxi diakronikorantz: egitura konplexuak*. Doktore tesia, UPV/EHU.
- , E. Zuloaga, E. Santazilia, B. Ariztimuño, O. Uribe-Etxebarria & U. Reguero, 2017, *Esteve Materrareren Do(c)trina Christiana: edizioa eta azterketa*, *ASJU* LI 1/2 (Monumenta linguae Vasconum: Studia et Instrumenta VII) - Euskararen Lekukoak 28. Vitoria-Gasteiz & Bilbo: UPV/EHU & Euskaltzaindia.

- Lafitte, P., 1991 [1944], *Grammaire basque : navarro-labourdin littéraire*. Donostia: Elkar.
- Lafon, R., 1999 [1966], «La particule *bait* en basque : ses emplois morphologiques et syntactiques», in J. Haritschelhar & P. Charritton (arg.), *Vasconiana*. Bilbo: Euskaltzaindia, 667-693.
- Lamikiz, X., M. Padilla-Moyano & C. Videgain, 2015, *Othoi çato etchera. Lapurdum*, 2. ale berezia.
- Maxwell, D., 1982, «Implications of NP accessibility for diachronic syntax», *Folia Linguistica Historica* 3: 2, 135-152.
- Mitxelena, K., 2011 [1959], «Los cantares de la quema de Mondragón», in J. A. Lakarra & I. Ruiz Arzalluz (arg.), *Obras completas*, XI. Bilbo & Donostia: UPV/EHU & Gipuzkoako Foru Aldundia, 31-40.
- Padilla-Moyano, M., 2015, «Le Dauphin itsasontziko gutuneria (1757) edo euskararen historia behetik», *Lapurdum*, 2. ale berezia, 45-77.
- Orpustan, J.-B., 2010, «Correspondance basque à la fin du xve siècle (1595-1598) : 20 lettres de renseignements sur la politique de Henri IV et la fin des guerres contre la Ligue», *Lapurdum* 14, 137-162.
- Oyharçabal, B., 1987, *Étude descriptive de constructions complexes en basque, propositions relatives, temporelles, conditionnelles et concessives*. Doktore tesia, Université de Paris VII, Paris.
- , 2003, «Relatives», in J. I. Hualde & J. Ortiz de Urbina (arg.), *A grammar of Basque*. Berlin: Mouton de Gruyter, 762-823.
- Pagola, R. M., J. J. Iribar & I. Iribar (arg.), 1997a, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak: erronkariara*. Bilbo: Universidad de Deusto.
- , 1997b, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak: zuberera*. Bilbo: Universidad de Deusto.
- Pikabea, J., 1993, *Lapurtera idatzia (xvii-xix): bilakaera baten urratsak*. Donostia: Kutxa Fundazioa.
- Pons Rodríguez, L., 2007, «*La qual çibdad*: las relativas con antecedente adjunto del siglo XIII a hoy: evolución de un procedimiento cohesivo», *Romanistisches Jahrbuch* 58, 275-305.
- Rijk, R. P. G. de, 2008, *Standard Basque: a progressive grammar*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Trask, R. L., 1998, «The typological position of Basque: then and now», *Language Sciences* 20: 3, 313-324.
- Ulibarri Orueta, K., 2010, «*Viva Jesus* dotrina: edizioa eta azterketa», *ASJU* 44: 2, 41-154.
- , 2015, *Dotrinazko Sermoitegia: galduriko hizkerak eta dialektologia historikoa*. Doktore tesia, UPV/EHU.
- Zuloaga, E., 2011, «Bizkaiko jauntxoien inguruko herri literaturaz: Plentziako 1603ko hiru esaera zahar eta *Refranes y Sentencias*-en jatorria, eta proposamen bat Arrasateko erreketaren kantuez», *ASJU* 45: 2, 53-69.
- , 2018, «Eibarko testu zaharrak berrikusten: 1754ko udal-ordenantzak», liburu honetan.

Dorota Krajewska

Hizkuntzaren eta Literaturaren Didaktika Saila
 Juan Ibáñez de Sto. Domingo, 1 - 01006 Vitoria-Gasteiz
 dorota.krajewska@ehu.eus